

Опыт частного жилищного строительства оказался неудачным. По мнению Министерства путей сообщения, основные причины этого кроются в том, что велика была текучесть кадров на железных дорогах. Частая перемена мест службы, связанная с переводами как внутри, так и за пределами дороги, приводила к тому, что ввиду временности владения постройными жилищами их возводили наспех, вследствие чего жилища низших служащих (а таковых было большинство) сооружались нередко без соблюдения элементарных требований удобства и гигиены [3].

Наконец, в 1914 г. был поставлен вопрос о казенном строительстве жилых домов для железнодорожников за счет ссуд из сберегательных касс. В МПС он обсуждался два года. В мае 1916 г. было получено «высочайшее» разрешение на использование казенной ссуды из сберегательных касс. Однако эта мера не могла ничего изменить в жилищной проблеме на казенных железных дорогах.

Таким образом, в одной из самых новейших отраслей капиталистического хозяйства страны, условия жизни работников наемного труда находились в полном несоответствии с уровнем ее технической оснащенности. Основная масса тружеников железнодорожного транспорта Беларуси была лишена нормального жилья. Удельный вес железнодорожников, которые имели казенные квартиры или квартирные деньги был незначительным. В основе квартирного обеспечения лежал принцип размера заработной платы. Ни семейные обстоятельства, ни состав семьи, ни условия труда не учитывались. Проблема жилья для массы железнодорожников оставалась нерешенной на протяжении всего рассматриваемого периода.

Литература и источники:

1. Российский государственный исторический архив (РГИА) в г. Санкт-Петербурге. Ф. — 723 (Управление железных дорог Министерства путей сообщения). Оп. — 10 — д. — 3812.
2. РГИА в г. Санкт-Петербурге. Ф. 273 (Управление железных дорог Министерства путей сообщения). Оп. 10. Д. 3812 Л. 367.
3. Железнодорожное дело. 1883. № 35-36 С. 295.
4. Ефремов, А.И. К жилищному вопросу на железных дорогах // А.И. Ефремов // Вестник общественной гигиены, судебной и практической медицины. — 1907. — № 3. — С. 340.
5. РГИА в г. Санкт-Петербурге. Ф. 273 (Управление железных дорог Министерства путей сообщения). Оп. 8. — д. 130.
6. Доклады по обследованию железных дорог. Доклад № 12. СПб., 1912. — с. 57; Доклад №15. СПб., 1912. — С. 58. ЦГИА СССР. Ф. 350 (Планы и чертежи по строительству железных дорог и искусственных сооружений).
7. Железнодорожная неделя. — 1901. — № 8. — С. 121.
8. РГИА в г. Санкт-Петербурге. Ф. 229 (Канцелярия Министерства путей сообщения). — Оп. 4. — д. 1704.

ІНТЭЛІГЕНЦЫЯ ГАРАДОЎ БЕЛАРУСІ І ЯЕ КЛЬЦУРНА-АСВЕТНІЦКАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ У ДРУГОЙ ПАЛОВЕ ХІХ-ПАЧАТКАУ ХХ СТ.

В.Б. Казакевіч
БДПУ (Мінск)

Узровень і стан кльцурнага развіцця беларускіх гарадоў у другой палове ХІХ-пачатку ХХ ст. у многім вызначаўся тымі сацыяльнымі і эканамічнымі і палітычнымі працэсамі, якія былі характэрны для буржуазнага грамадства даследуемага перыяду. Сярод фактараў, уплываюшых на кльцурнае развіццё гарадоў Беларусі, значаўся абсалютны і адносны рост гарадскога насельніцтва ў парэфарменны дзесяцігоддзі. Насельніцтва беларускіх гарадоў з 1861 па 1892 г. узрасло амаль у 2,2 разы і складала 961,8 тыс. чалавек [6, с. 731].

Важнейшым момантам у кльцурным развіцці грамадства з'яўляецца грамадзкая і адукацыйная ўзровень насельніцтва, якія ў гарадах былі значна вышэйшымі, чым у цэлым па краі. Статыстычныя звесткі за 1897 г. сведчаць, што на тэрыторыі пяці беларускіх губерняў Паўночна-Заходняга краю ўзровень грамадзкага, не ўлічваючы дзяцей да 9 гадоў, складаў 25,7 % насельніцтва, тады як у гарадах — 47,2 % [13, с. 211].

Рост колькасці гарадскога насельніцтва суправаджаўся ўскладненнем сацыяльнай структуры беларускіх гарадоў, важнейшым звяном якой было фарміраванне інтэлігенцыі Беларусі. Інтэлігенцыя ў беларускага краю, выступаюшая ідэйным кіраўніком кльцурна-асветніцкага і адраджэнскага руху ў Беларусі, уяўляла сабой адукаваную частку насельніцтва. З агульнай яе колькасці ў канцы ХІХ ст. універсітэт скончылі 8,0 %, спецыяльныя тэхнічныя ВНУ — 2,2 %, ваенныя ВНУ — 9,3 %, розныя тыпы ваенныя навучальныя ўстановы — 9,9 %, сярэднія спецыяльныя ўстановы — 9,3 %, розныя тыпы агульнаадукацыйных школ — 7,0 % [8, с. 141]. Гэты адукаваны слой насельніцтва не толькі ўплываў на навукова-тэхнічны прагрэс капіталістычнага развіцця, але і паступова стаў вызначаць узровень і

характар духоўнага і культурнага развіцця краю. Вызначальную ролю ў гэтым працэсе адыгрывала гарадская інтэлігенцыя, адукацыйны ўзровень якой быў значна вышэйшы, чым інтэлігенцыя ў цэлым.

Безумоўна, ўплыў інтэлігенцыі Беларусі на стан і ўзровень культурнага развіцця грамадства ў значнай ступені залежыў ад яе канцэнтрацыі ў гарадах, якія на той час вызначалі сацыяльна-эканамічны і культурны прагрэс краю. Згодна ўсвагальнаму перапісу Расійскай імперыі 1897 г., інтэлігенцкая частка насельніцтва Беларусі ў 1897 г. налічвала прыкладна 54 360 чалавек, 45,0 % з якой пражывала ў губернскіх і павятовых гарадах [8, с. 4]. Высокай ступенню канцэнтрацыі інтэлігенцыі ў канцы XIX ст. вызначаліся гарады Віцебскай губерні, дзе ў 1897 г. было засяроджана 52,0 % усяго яе насельніцтва, занятага інтэлектуальнай дзейнасцю, а ў гарадах Гродзенскай і Віленскай губерняў гэты паказчык склаў адпаведна 49,0 % і 48,0 %. Удзельная вага насельніцтва інтэлектуальнай дзейнасці была значна ніжэйшай ў гарадах Мінскай і Магілёўскай губерняў і адпаведна складала 40,0 % і 37,0 % [9, с. 264].

Такім чынам, аналіз перапісу 1897 г. сведчыць, што колькасць работнікаў інтэлектуальнай дзейнасці ў беларускіх гарадах у цэлым не дасягала і 50,0 % рубжа ад агульнага іх ліку. Гэта, безумоўна, з'яўлялася стрымліваючым фактарам у ўзмацненні ролі гарадоў у эканамічным, сацыяльным і культурным развіцці краю.

Тым не менш, капіталістычнае развіццё і эканамічны ўздым 90-х гадоў, павысіўшы попыт на інтэлектуальную працу, садзейнічалі фарміраванню прафесійнага слою інтэлігенцыі, які ў асноўным канцэнтравалася ў гарадах. Аналіз статыстычных даных сведчыць, што, менавіта, беларускія гарады канцэнтравалі ў канцы XIX ст. 81,0 % юрыстаў і навукоўцаў, звыш 50,0 % медыцынскіх работнікаў, каля 50,0 % настаўнікаў. Святары ў асноўным былі засяроджаны ў сельскай мясцовасці і ў гарадах пражывала ўсяго 23,0 % ад агульнай іх колькасці.

Самая вялікая ўдзельная вага прафесійных работнікаў у канцы XIX ст. пражывала ў гарадах Віленскай, Віцебскай і Гродзенскай губерняў. Менавіта ў іх было засяроджана адпаведна 86,0 %, 84,0 % і 72,0 % навуковых работнікаў; 75,0 %, 82,0 % і 88,0 % юрыстаў; 52,0 %, 57,0 % і 53,0 % медыцынскіх работнікаў. Гарады Віцебскай і Гродзенскай губерняў вылучаліся і высокай канцэнтрацыяй настаўніцкага кадраў удзельная вага якіх адпаведна складала 63,0 % і 54,0 %, тады як у гарадах Віленскай, Мінскай і Магілёўскай губерняў гэты паказчык не дасягаў і 50,0 %. У Віленскай ён склаў 49,0 %, ў Мінскай – 44,0 % і ў Магілёўскай – 42,0 %. Канцэнтрацыя інтэлігенцыі ў беларускіх гарадах павінна была садзейнічаць узмацненню стасункаў паміж адукаванай часткай грамадства, яе згуртаванню вакол галоўных жыццёвых, палітычных і культурных праблем.

Значны ўплыў на культурнае развіццё беларускіх гарадоў і іх уздзеянне на духоўны стан краю аказваў і нацыянальны склад інтэлігенцыі, які характарызаваўся стракатасцю і шырокай этнічнай разнастайнасцю. Асноўную частку гарадской інтэлігенцыі складалі яўрэі, на долю якіх прыходзілася 58,6 %, удзельная вага рускіх складала 22,3 %, а доля палякаў вызначалася 8,6 %. Што тычыцца колькасці беларусаў сярод гараджан, занятых інтэлектуальнай працай, то яна была нязначнай і складала ў 1897 г. усяго 7,1 % [Асабліва нізкая удзельная вага беларусаў была сярод інтэлектуальнай часткі гараджан Віленскай губерні (3,6 %) і Гродзенскай (3,8 %), менавіта, тых рагіёнаў, якія гістарычна знаходзіліся пад культурным і рэлігійным уплывам Захаду].

Дастаткова нізкі працэнт беларусаў сярод інтэлектуалаў пяці заходніх губерняў быў у гарадах Віцебскай і Мінскай губерняў, дзе ён склаў адпаведна 8,1 % і 5,8 %. У гарадах Магілёўскай губерні, якая вызначалася геаграфічнай блізкасцю да Расіі і дзе быў моцны ўплыў усходняй культуры і праваслаўнай рэлігіі, удзельная вага беларусаў сярод інтэлектуалаў была некалькі вышэйшай і складала 16,7 %. Значнай была ўдзельная вага беларусаў і сярод гарадской інтэлігенцыі пэўнай прафесіі: сярод медыцынскіх работнікаў беларусы ў 1897 г. складалі 11,2 %, сярод юрыстаў – 6,1 %, навуковых работнікаў – 4,4 %, сярод настаўнікаў – 4,3 % [9, с. 264, 265].

Такім чынам, аналіз статыстычнага матэрыялу сведчыць, што інтэлігенцыя ў гарадах, па сваёму нацыянальнаму складу была іншэтанічнай карэннай тытульнай нацыі і гэта адмоўна адбівалася на фарміраванні самой беларускай нацыі, развіцці беларускай мовы і нацыянальнай культуры. Гэтыя абставіны высвятлялі нераўнапраўе беларускай нацыі ў культурным жыцці Беларусі, што ў многім вызначалася і яе нераўнапраўным эканамічным становішчам ва ўмовах капіталістычнага развіцця, калі асноўныя капіталы краю знаходзіліся ў руках польскіх і рускіх памешчыкаў, яўрэйскіх купцоў і прамыслоўцаў.

Такая нізкая ўдзельная вага беларусаў сярод інтэлігенцыі Беларусі і яе інтэлектуальнай часткі ў гарадах можа тлумачыцца шэрагам фактараў, адным з якіх з'яўляецца страта пераемнасці паміж рознымі яе пакаленнямі ў выніку жорсткага падаўлення паўстання 1863-1864 гг. і "разбора" шляхты, утворанага царскім урадам. Многія прадстаўнікі нацыянальнай інтэлігенцыі пад уплывам канкрэтна-гістарычных абставін прытрымліваліся афіцыйнага погляду на прыналежнасць беларусаў да адзінага рускага народа, другія адносілі сябе да польскага насельніцтва. У пачатку беларускай інтэлігенцыі змагалася польская самасвядомасць і ідэя "заходнярусізма", згодна якой беларусы лічыліся адной з

этнографічных груп рускага народа і хаця пэўная частка краёвай інтэлігенцыі, станаўленне якой у гісторыі Беларусі адбывалася пад уздзеяннем заходняга і ўсходняга цывілізацыйных ўплываў, нават ў пачатку ХХст не ўсведамляла ў поўнай меры нацыянальных ідэй, аднак у яе складзе адбыліся значныя стаючыя колькасныя і якасныя змены

І тым не менш, нацыянальная беларуская інтэлігенцыя адыгрывала рашаючую ролю ў аднаўленні і развіцці беларускай нацыянальнай культуры. Яна, ў асноўным, узрастаючы коштам збяднелай шляхты і выхадцамі з сялянскага асяроддзя, хутчэй далучалася да нацыянальных каранёў, вывучала і развівала беларускую мову, звычай, абрады, выступала ў якасці ідэялага нацыянальнага адраджэння.

Сярод дэмакратычна настроенай беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі паступова сфарміравалася ўяўленне аб этнічнай самастойнасці беларусаў, аб наяўнасці ўмоў для самастойнага развіцця беларускага краю. Ужо ў 1897 г. да ліку беларусаў (па роднай мове) далучалі сябе 19,9 % настаўнікаў (3 269 з

46 401), 25,8 % медыцынскіх работнікаў (1 255 з 4 855), 9,7 % адвакатаў (61 з 627), 9,7 % дзячоў літаратуры, мастацтва, навукі (96 з 987) [10, с. 415].

Цікавасць нацыянальнай інтэлігенцыі да беларускасці будзіла свядомасць беларусаў, а тэрмін "беларусы", няхай яшчэ чыста ў этнаграфічным сэнсе, паступова пранікаў у масавае свядомасць. У 1897 г. паводле перапісу насельніцтва ўжо 74,0 % жыхароў Паўночнага - Заходняга краю вызначалі свой родны язык, як беларускі. Беларусы (па роднай мове) ў Магілёўскай губерні складалі 82,4 %, у Мінскай - 76,0 %, у Віленскай - 56,0 %, у Віцебскай - 52,0 % і ў Гродзенскай - 44,0 %. Аднак, сярод гараджан пяці заходніх губерняў Беларусы (па роднай мове) складалі ў сярэднім толькі 14,5 % і іх доля ў гарадскім насельніцтве вагалася ад 7,6 % у Віцебскай да 30,9 % у Магілёўскай губерні [5, с. 96-99, 4, с. 80-83; 1, с. 56-59; 2, с. 76-79; 3, с. 104-109, 11, с. 333].

Асноўнымі цэнтрамі дзейнасці беларускай інтэлігенцыі, як правіла, становіліся беларускія гарады, дзе ў большасці былі заасяроджаны навуковыя, адукацыйныя і культурна-асветніцкія ўстановы. Так, у 1904 г. у губернскіх і павятовых гарадах Беларусі функцыянавала 9 тэатраў, 2 цырки, 2 музеі, працавалі 54 бібліятэкі, 18 чытальняў, 10 бібліятэк-чытальняў [7, с. 297].

Інтэлігенцыя выступала не толькі стваральнікам культурных каштоўнасцей, але і галоўным іх карыстальнікам. Дэмакратызацыя культурнага жыцця, тыпічная для перафармаванага часу, знаходзіла сваю праяву ў росце чытачоў мастацкай і агульнай навуковай літаратуры, газет, журналаў, у павялічаны ўдзельнай вагі інтэлігенцыі сярод тэатральных гледачоў, наведвальнікаў музеяў і г. д. Адукаваная, з пачуццём маральнага доўга, дэмакратычна настроеная інтэлігенцыя ідзе служыць у земскія школы, бальніцы, аграрна-ініцыятыўныя і інш. земскія ўстановы

Шматгранная культурна-асветніцкая дзейнасць беларускай інтэлігенцыі развівалася ў розных накірунках, важнейшым з якіх быў перыядычны друк і кнігаздавецкая дзейнасць, выдавецкія цэнтры якіх, як правіла, знаходзіліся ў губернскіх і павятовых гарадах. Толькі ў 1904 г. у гарадах Беларусі дзейнічала 75 тыпаграфій, 8 літаграфій і 40 тыпа-літа-графій [7, с. 297-298]. У Мінску з 1901 па 1916 г. выходзіла ў свет 62 найменаваны перыядычных выданняў, у Віцебску - 16, у Магілёве - 10, у Гродне - 8 [7, с. 305-309].

Практычна ў гэты час у Маскве пад рэдакцыяй М. Доўнар-Запольскага быў выдадзены "Календарь Северо-Западного края на 1889 год", у якім была надрукавана паэма В. Дуніна-Марцінкевіча "Гапон", а таксама друкаваліся на беларускай мове вершы і народныя песні. У пачатку 90-х гадоў XIX ст. у Мінску выдаваўся "Северо-Западный календарь" пад рэдакцыяй гісторыка і археолага А. Слупскага, ў якім былі надрукаваны арыгінальныя творы Янкі Лучыны [11, с. 345-346].

Вызначальную ролю ў адраджэнні беларускай мовы і культуры адыгрывала газета "Наша ніва", якая выдавалася, і на кірыліцы і на лацінцы, што рабіла яе ўніверсальнай дзеля рознай аўдыторыі. Менавіта праз газету "Наша ніва" навялікая група нацыянальна - свядомай інтэлігенцыі імкнулася захаваць для беларускай культурнай традыцыі здабыткі "ліцвінства", асноўныя духоўныя традыцыі старэйшых пакаленняў. Канчатковы выбар на карысць кірыліцы быў зроблены толькі ў кастрычніку 1912 г.

Беларускім гарадам належыла вызначальная роля і ў адукацыйным накірунку. Менавіта беларускія гарады, у адсутнасці вышэйшых навучальных устаноў, у 1904 г. заасяроджалі 352 сярэднія і ніжэйшыя навучальныя ўстановы, у якіх працавала 1 080 настаўнікаў і навучалася 40 050 вучняў

Найбольшай колькасцю навучальных устаноў вызначаліся гарады Мінскай губерні, 11 з якіх мелі сярэднія і ніжшыя адукацыйныя ўстановы. Лідэрам у гэтым накірунку выступаў губернска г. Мінск, у якім функцыянавала 50 сярэдніх і ніжэйшых адукацыйных устаноў, працавала 299 настаўнікаў і навучалася 8 351 вучняў [7, с. 265-267]. У 1910 г. колькасць такіх навучальных устаноў узрасла больш, чым у 3 разы і ў гарадах беларускіх губерняў было заасяроджана 626 ніжэйшых і 111 сярэдніх навучальных устаноў [7, с. 282]. Менавіта ў гарадах, дзе былі заасяроджаны навуковыя цэнтры, навучальныя ўстановы, выдавецтвы, рэдакцыі газет і часопісаў, тэатры, музеі, бібліятэкі і інш. культурна-асветніцкія ўстановы, канцэнтравалася найбольш адукаваная і дэмакратычная частка інтэлігенцыі.

Рост агульнай колькасці інтэлігенцыі Беларусі і паступовае заасяроджванне яе навукова-інтэлектуальнага і культурна-асветніцкага патэнцыялу у беларускіх гарадах, рабілі яе ўплывовым фактарам культурна-духоўнага развіцця не толькі беларускіх гарадоў, але і ўсяго краю і сталі падмуркам для нацыянальнага адраджэння беларускага народа і фарміравання беларускай нацыі.

Літаратура:

1. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел.; под ред. Н. А. Тройницкого. – СПб., 1904. – Т. 4. Виленская губ., тетрадь 3 (последняя). – 179 с.
2. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 года / Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел.; под ред. Н. А. Тройницкого. – СПб., 1903. – Т. 5. Витебская губ., тетрадь 3 (последняя). – 282 с.
3. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 года / Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел.; под ред. Н. А. Тройницкого. – СПб., 1904. – Т. 11. Гродненская губерния. – 319 с.
4. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 года / Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел.; под ред. Н. А. Тройницкого. – СПб., 1904. – Т. 22. Минская губерния. – 241 с.
5. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 года / Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел.; под ред. Н. А. Тройницкого. – СПб., 1903. – Т. 23. Могилёвская губерния. – 275 с.
6. Документы і матэрыялы па гісторыі Беларусі : у 4 т. / Н. М. Нікольскі [і інш.]; пад рэд. Н. М. Нікольскага. – Мінск: Акад. Навук БССР, 1936 – 1954. – Т. 2. Документы і матэрыялы па гісторыі Беларусі (1772 – 1903 гг.)/ Н. М. Нікольскі [і інш.]; пад рэд. Н. М. Нікольскага. – 1940. – 938 с.
7. Документы і матэрыялы па гісторыі Беларусі. в 4 т. / В. Н. Перцев [и др.]; под ред. В. Н. Перцева. – Минск: Акад. Наук БССР, 1936 – 1954. – Т. 3. Документы и материалы по истории Белоруссии (1900-1917 гг.)
8. / В. Н. Перцев [и др.]; под ред. В. Н. Перцева. – 1953. – 1018 с.
9. Багдановіч, А.І. Навуковая і культурна - асветніцкая дзейнасць інтэлігенцыі ў Беларусі (ў 1861-1900 гг.)/ А.І. Багдановіч. – Мінск: БДПУ, 2003. - 23 с.
10. Шыбека, З.В. Гарады Беларусі (60-я гады XIX – пачатак XX стагоддзяў) /З.В. Шыбека. – Мінск: ЭўроФорум, 1997. – 292 с.
11. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Экаперспектыва, 2000-2005. – Т. 4: Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.) / М. Біч [і інш.]. – 2005. – 519 с.
12. Нарысы гісторыі Беларусі: у 2-х ч./ рэдкал.: М.П. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларусь, 1994 – 1995. – Ч. 1: Нарысы гісторыі Беларусі / М. Касцюк [і інш.]; пад рэд. М.П. Касцюка. – 1994. – 527 с.
13. Александрович, С.Х. Гісторыя і сучаснасць: літ.-крыт. артыкулы. Мінск: Беларусь, 1968 – 255 с.
14. Парашкоў, С.А. Гісторыя культуры Беларусі / С.А. Парашкоў. – 2-е выд. – Мінск: Бел. навука, 2004 – 444 с.

ПАЛІТЫКА ЦАРЫЗМУ У БЕЛАРУСІ Ў ПЕРЫЯД АДМЭНЫ ПРЫГОННАГА ПРАВА

А Ф Рацько
БДПУ (Мінск)

З прыходам да ўлады Аляксандра II (1855-1881 гг.) змяняецца палітыка царызму на заходніх землях імперыі: адмяняецца ваеннае становішча, абвешчаецца амністыя ўдзельнікам паўстання 1830-1831 гг., памяншаецца ціск на каталіцкую царкву, польскую мову і г д Новы віленскі генерал-губернатар У. І. Назімаў імкнецца наладзіць добрыя адносіны з мясцовымі спалізанымі памешчыкамі, спрабуючы схіліць іх да праўлення "інцыятывы" у справе вызвалення сялян ад прыгоннага права.

Інвентарнае пытанне магло быць, на думку ўрада, прычынаю для пачатку разгляду ўмоў сялянскай рэформы Памешчыкі заходніх губерняў імкнуліся вызваліцца ад маючага адбыцця ў 1857г. увода абвясковых інвентароў, якія маглі значна абмежаваць іх самавольства ў адносінах да прыгонных.

У. І. Назімаў прыклаў нямала намаганняў, каб дабіцца ад мясцовага дваранства згоды пайсці на адмену прыгону. Летам 1857 г. па яго прапанове інвентарныя камітэты Віленскай, Ковенскай і Гродзенскай губерняў абмяркоўвалі неафіцыйную прапанову ўрада аб вызваленні сялян. Нарэшце ў верасні 1857 г. прыгоннікі падалі праз віленскага генерал-губернатара ў Пецярбург свае прапановы, у якіх выказвалі пажаданне вызваліць сялян, але без зямлі [3,с.373].

Пасля працяглага абмеркавання матэрыялаў У. І. Назімава ў Сакрэтным камітэце, створаным на пачатку года, Аляксандр II 20 лістапада 1857 г. выдае раскрыв на імя віленскага генерал-губернатара, у якім дазваляе стварыць у беларуска-літоўскія губерньх камітэты для падрыхтоўкі